

УДК 930.25:338.43(477)

Н. Й. Романюк

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ГОСПОДАРСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СІЛЬСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО У КИЇВСЬКІЙ, ПОДІЛЬСЬКІЙ І ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ (1861–1914 рр.)

Автором досліджено документи фондів Центрального Державного історичного архіву у м. Києві та Державних архівів Київської, Житомирської, Вінницької та Хмельницької областей. Використані джерела дозволили з'ясувати особливості соціально-економічного розвитку трьох українських губерній (Подільської, Київської, Волинської). Цей регіон відрізнявся від губерній Лівобережжя та Півдня України, як історією свого попереднього розвитку, так і географічно-кліматичними умовами, національним та соціальним складом населення, рівнем економічного розвитку та політичними процесами, які відбувалися на його теренах. Усі ці фактори зумовили особливості аграрних відносин та політико-правового регулювання економічної діяльності. Встановлено, що у досліджуваних губерніях провідну роль в інтенсифікації та нарощуванні виробництва у другій половині XIX – на початку XX ст. займали сільські підприємці – поміщики, купці, заможні селяни, чисельність яких зростала. Найбільш доцільним і вигідним було вирощування і переробка зернових культур, цукрових буряків, картоплі і хмелю.

Ключові слова: архівні джерела, сільське господарство, цукрова, винокурна, борошномельна промисловість, сільське підприємництво, Київська, Подільська, Волинська губернії.

Сучасні завдання соціально-економічної політики держави передбачають розширення повноважень місцевих громад і активізацію їхньої господарської діяльності. У зв'язку з цим набуває ще більшого значення історичний досвід розвитку сільського підприємництва в період формування ринкових відносин у другій половині XIX – на початку XX ст. Джерельною основою цього досвіду є архівні фонди Державних архівів України.

Значну кількість документальних матеріалів про господарську діяльність, становлення і розвиток підприємництва в галузях народного господарства України автором досліджено у фондах 274, 301, 442, 574, 575, 619, 692, 730, 830, 890, 1599 Центрального Державного історичного архіву України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). Особливу увагу привертають звіти, доповідні й рапорти генерал-губернаторів та цивільних губернаторів російським імператорам. Цінність їх полягає в тому, що склалися вони на основі великої кількості матеріалів, які надходили з різних куточків краю, а потім аналізувались і узагальнювались у губернських установах та канцеляріях губернаторів і генерал-губернатора.

Найбільше справ використано з фонду 442 (Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора), в яких знаходяться офіційні документи вищих органів влади, генерал-губернатора, його структур у повітах, інформаційні матеріали та статистичні дані про перебудову та розвиток промисловості, сільського господарства, торгівлі з урахуванням природно-кліматичних умов і відповідно до принципів ринкових відносин та підприємництва. Так, для характеристики передумов становлення та розвитку підприємництва в Київській, Подільській і Волинській губерніях використано відомості, в яких, зокрема, йдеться про сприятливі кліматичні умови та родючість ґрунтів для прибуткового ведення землеробства в цих губерніях [1; 2].

Відомості, які допомагають простежити зміни у сільському господарстві, впровадження підприємництва у селянських господарствах, використані з документів п'яти справ зазначеного фонду. Зокрема, з'ясовано: стан господарювання селян в губерніях краю [2]; виконання положень Селянської реформи 1861 р., зростання обсягів земельних наділів; про купівлю землі селянами при допомозі Селянського Поземельного банку [3]; про те, що 1871 р. стали власниками землі 1873 селянських товариств 491907 селян Подільської губернії [2, арк. 84]; про здійснення заходів з перетворення заболочених земель в польові угіддя у Волинській губернії [11].

Вивчення справ фонду 442, КМФ 11 та Оглядів Київської, Подільської та Волинської губерній за 1911–1913 рр. дало можливість порівняти показники промислового виробництва і галузеву структуру в цих губерніях за період з 1861 по 1913 рр., визначити зростання обсягів промислового виробництва, встановити, що найбільшого розвитку в цей період підприємництво набуло в цукровій, борошномельній і виноробній промисловості, підприємства якої знаходилися переважно в сільській місцевості [1, 5, 6, 7, 8]. Автором підраховано, що обсяги промислового виробництва в цих губерніях зросли майже у 15,5 разів з 25 275453 руб. у 1861 р. до 391 319127 руб. у 1911 р., переважно за рахунок сільської переробної промисловості. Найбільшу частину в загальному обсязі промислового виробництва досліджуваних губерній становила продукція цукрової, винокурної і борошномельної галузей (78,2% або 19 786061 руб. у 1861 р., 81,6% або 164 539774 руб. у 1901 р. і 93,2% або 364 941448 руб. у 1911 р.). Більше половини фабрично-заводського виробництва складало виробництво цукру: у 1861 р. 57,5 %, у 1901 р. 60,9 %, у 1911 – 70,3 %. У цукровій промисловості обсяг виробленої продукції зріс з 14543704 руб. у 1861 р. до 275071977 руб. у 1911 р. або

майже у 19 разів. Виходячи з цього, Південно-Західний край¹, в який входили досліджувані губернії, на основі бурякосіяння став головним цукробуряковим районом Російської імперії.

Справи фонду 442 містять багато відомостей про зразки підприємницької діяльності в різних галузях. Так, у спр. 141 за 1864 – 1865 рр. відзначено графа Бобринського: "...Долговечный памятник воздвиг себе гр. Бобринский посредством талантливой своей предприимчивости при глубоком понимании сахарного производства и сельского хозяйства, открыв в этом крае множество средств для торговых оборотов, промыслов и заработков значительному числу людей" [9, арк. 123 зв.]. Вказано на досконалість цукрових заводів гр. Бобринського в Смілі, Капітанівці, Грушівці, Яблунівці і Балаклії. В цій же справі описано підприємницьку діяльність француза Сашера, власника цукрового заводу в Орловці, побудованого в 1834 р., першого в Київській губернії. На підприємстві були створені кращі для того часу умови праці та проживання [9, арк. 124].

У фондів 574 (старший фабричний інспектор Київської губернії) та фондів 575 (Канцелярія окружного фабричного інспектора Київського округу) автором проаналізовано відомості, які подавали фабриканти і заводчики про розміри виробництва, тривалість робочого дня, кількість робітників на підприємствах. Відомості про підприємців і їх господарську діяльність досліджено за фондом 575 [10]. Зокрема, проаналізовано показники роботи цукрових заводів М. Браницької у Кожанці та Саливонках Васильківського повіту; В. Браницького в Озерній, Ольшанці, Синяві Київської губернії [10, арк. 52 – 55]; Й. Потоцького у Шепетівці і Клембівці Заславського повіту, у Кременчуках Проскурівського повіту; М. Терещенка у Андрушівці Житомирського повіту Волинської губернії [10, арк. 3 – 5]. Поряд з виробничими показниками знаходимо загальну характеристику підприємств, що опосередковано характеризує їх власників. Так, уваги заслуговує Ольшанський цукровий завод В. Браницького, на якому були забезпечені сприятливі умови праці та побуту. За кошти власника в 1896 р. побудована і облаштована нова лікарня, яка обслуговувала не тільки робітників заводу, але й населення навколишніх сіл [10, арк. 55].

Цінними для дослідження означеної проблеми є персональні фонди окремих відомих підприємців і доброчинників, зокрема "Терещенки – землевласники і цукрозаводчики" (ф. 830) [11, 12, 13, 14, 15, 16], і "Бродські – власники цукрових заводів" (ф. 890) Так, справи фонду 804 свідчать про багатопрофільну господарську діяльність Терещенків. У своїх маєтках, поряд із землеробством вони розвивали тваринництво, вироблену продукцію переробляли на власних цукрових, винокурних заводах і млинах. Наявність промислових підприємств сприяла кращому фінансуванню сільського господарства, яке постійно залежало від погодних умов. Водночас аграрний сектор давав необхідну сировину для цукрової, борошномельної, виноробної промисловості. Маєтки братів Миколи та Федора Терещенків відзначалися високою культурою землеробства, запровадженням багатопільної сівозміни, використанням досконалої техніки. Завдяки інтенсивному веденню господарства їх власники отримували значні прибутки.

У фонді 692 (Управління Київського округу шляхів сполучення) зберігаються звіти Київського біржового комітету. Автор використала відомості про ціни на сільськогосподарську і промислову продукцію, що допомогло при аналізі кон'юнктури ринку досліджуваного періоду [17]. Для характеристики господарської і благодійницької діяльності підприємців досліджено документи фонду 707 (Управління Київського учбового округу). У ньому містяться відомості про щорічні пожертви підприємців навчальним закладам.

Слід відзначити фонди губернських жандармських управлінь (далі – ГЖУ). Російська влада в особі структур поліції здійснювала нагляд за діяльністю промислових підприємств, споживчих, кредитних і позичково-ощадних товариств, побоюючись появи "неблагонадійних елементів". Так, у фонді 301 (Подільське ГЖУ) зберігаються відомості про промислові підприємства по кожному жандармському пункту губернії з донесеннями про настрої серед робітників. Цитуємо мовою оригіналу зміст однієї з таких доповідних унтер-офіцера Демидчука Проскурівського жандармського пункту (листопад 1912 р.) начальнику Подільського ГЖУ: "Представляю список фабрик и заводов и других более крупных заведений, находящихся в Проскурвском жандармском пункте и доношу, что среди рабочего люду злонамеренных настроений не имеется" [18, арк. 3, 4]. У документах фонду 274 Київського ГЖУ також зафіксовані повідомлення Київському генерал-губернатору Ф. Трепову про діяльність підприємств та установ дрібного кредиту. Хоча таке втручання нерідко заважало господарській діяльності, але завдяки існуванню таких структур до нашого часу збереглася значна кількість документів про промислові підприємства, споживчі і кредитні товариства.

У Державному архіві Київської області (далі – ДАКО) у фонді 1 (Київське губернське правління) зберігаються інформаційні матеріали про діяльність промислових підприємств м. Києва (заводи Гретера і Криванека, машинобудівний, чавуноливарний і механічний, кабельний "Мотор", фабрики з виробництва толю і бетону), наводиться чисельність їх робітників, обсяг виробленої продукції, відомості про технічне оснащення, що дозволяє проаналізувати, як впроваджувалися підприємницькі засади у виробництво. Містяться тут і відомості про контрактів ярмарки та обсяг їх торгівельних оборотів. У фонді 804 автором проаналізовано відомості про фабрично-заводську промисловість, селянські господарства губернії за 1861 - 1913 р.р. [19, 20].

Багато відомостей про підприємницьку діяльність у цукровій галузі містяться у фонді 43 (Правління цукрових заводів Київської губернії за 1856-1919 рр.). Автор використала документи фонду 1556 (Правління Товариства Мар'їно-Городищенського цукрового заводу) [21, 22, 23, 24]; фонду 1674 (Правління Товариства Корюківського цукрового заводу) [25, 26] та фонду 1675 (Правління Товариства Красилівського цукрового

¹ Південно-Західний край – адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії (1832–1914 рр.), об'єднувала Київську, Подільську і Волинську губернії. Офіційна назва – Київське генерал-губернаторство.

заводу). Зокрема, у справах фонду 1556 наводяться приклади підприємництва К. балашової у цукробуряковій галузі (операції з торгівлі цукром, оренди та продажу землі і цукрових заводів) [21, 22, 23, 24].

Вагоме значення для дослідження проблеми мають документи Державного архіву Житомирської області (далі – ДАЖО). У справах його фондів 34, 67, 115, 181, 183, 206, 226, 352 містяться відомості про господарську діяльність, розвиток підприємництва у Волинській губернії. Архівні справи фонду 67 (Волинське губернське правління – спр. 307-315) дозволили автору проаналізувати соціальний склад населення і його економічну діяльність у сільському господарстві, промисловості і торгівлі [27, 28]. Зокрема, в огляді Волинської губернії за 1886 р. йдеться про те, що вирощування цукрових буряків для заводів стало однією з найвигідніших галузей сільського господарства. Відзначено також, що в губернії з 1870-тих рр. з'явилась нова прибуткова галузь – вирощування кращих сортів хмелю та його переробка [27, арк. 5,6]. Цінними є відомості цього фонду про площі та врожайність сільськогосподарських культур, про кількість підприємств, чисельність їх працівників та обсяги виробництва.

Важливим джерелом для вивчення поземельних відносин є справи фонду 115 (Волинське губернське в селянських справах присутствіє). Серед численних документів фонду зберігаються справи про створення в селах “сельских обществ”, про викуп землі селянами [29, 30, 31]. Відомості про зміни у сфері землеволодіння та землекористування, розвиток ринкових відносин і підприємництва на селі, про стан господарювання селян на хуторах і відрубках автором використано з документів фонду 226 (Волинська губернська землевпорядна комісія) [32, 33]. Про кращі зразки господарювання селян свідчать звіти повітових землевпорядних комісій, які періодично проводили обстеження хутірських і відрубних господарств [32]. Так, у звіті Дубенської повітової землевпорядної комісії за 1908 р. відзначено, що з 55 обстежених хутірських і відрубних господарств 15 – “достатньо стійкі”. У цих господарствах впроваджена покращена сівозміна з багаторічними бобовими травами. Обробіток, догляд і збирання врожаю проводиться сільськогосподарськими машинами. Вирощений врожай використовувався для забезпечення сім'ї продуктами харчування, а залишки її реалізовувалися на ринку [32, арк. 240 – 311].

Умови, форми та особливості розвитку підприємництва в народному господарстві губернії стало можливим розкрити на основі матеріалів, які укомплектовані у фонді 183 (Волинська губернська земська управа) [34, 35] і фонді 206 (Статистичне бюро Волинської губернської земської управи) [36, 37, 38]. В них використано доповіді управи річним зборам Волинського губернського комітету у справах земського господарства (1904–1913 рр.); відомості про процеси, пов'язані зі здійсненням столипінської реформи, розвитком підприємництва у промисловості, сільському господарстві і торгівлі. У фонді 352 (Урядовий агроном Волинської губернії) містяться матеріали, які дозволяють дослідити стан сільського господарства на Волині 1912 р. та надання агрономічної допомоги [39]. У зазначених фондах багато матеріалів повітових управлінь про здійснення селянської реформи 1861 р. і столипінської аграрної реформи 1906 р. Тут є відомості про діяльність волосних управлінь, які після реформи 1861 р. стали нижчою ланкою самоуправління селянства.

Значну роль у поширенні підприємницьких засад господарювання відігравали кредити. У фонді 181 зосереджені матеріали Житомирського відділення Державного банку (1876–1919 рр.) про надання кредитів тим, хто на підприємницьких засадах прагнув розвивати промислові підприємства, сільськогосподарське виробництво, торгівлю. Діяльність Волинського відділення Державного банку та Волинського відділення Селянського поземельного банку відображено у справах фонду 182 (матеріали за 1882-1913 рр.).

Автором досліджено матеріали Державних архівів Вінницької і Хмельницької областей (далі – ДАВО і ДАХО). Ряд документів ДАВО, зокрема, фонду 230 (Вінницька міська управа), фонду 828 (Правління товариства Тростянецького цукрового заводу), фонду 6 (Правління цукрового заводу “Корделівка”) розкривають недостатньо досліджені аспекти підприємництва окремих промислових підприємств [40, 41].

Відомості про зміни у землекористуванні, які сприяли розвитку підприємництва на селі, наявні у справах фонду 46 ДАХО (Подільська губернська землевпорядна комісія) та фонду 112 (Подільське губернське в селянських справах присутствіє). Про активізацію підприємницької діяльності свідчать відомості фонду 227 (Подільське губернське правління) [42, 43, 44, 45] та документи фонду 233 (Подільська губернська земська управа). Цінними для вивчення вказаної теми є фонди волосних правлінь. Зокрема, це фонд 74 (6274 одиниці зберігання) про села Вінницького, Гайсинського, Літинського, Могилівського, Новоушицького повітів Подільської губернії. Утворені органи селянського самоврядування у відповідності до “Положення” від 19 лютого 1861 р. волосні правління стали для селян, які вийшли з кріпосної залежності, провідниками на шляху до усвідомлення власних прав та можливостей щодо організації господарського і громадського життя, сприяли формуванню у них підприємливості.

Таким чином, аналіз першоджерел свідчить про те, що вони забезпечують необхідну базу для об'єктивного наукового дослідження особливостей господарської діяльності, розвитку підприємництва в Київській, Подільській і Волинській губерніях у 1861–1914 рр. На відміну від інших регіонів у досліджуваних губерніях важливим чинником прискорення економічного розвитку стало сільське підприємництво. Базовою основою було велике землеволодіння підприємливих поміщиків, які зуміли власністю на землю використовувати з вигодою та отримувати прибуток, як у виробництві продукції рослинництва і тваринництва так і у промисловості – опанувавши ефективний метод господарювання – поєднання сільськогосподарського та промислового виробництв у сільській місцевості. Підприємці запровадили в умовах краю найбільш прибуткові види господарювання – вирощування зернових культур, цукрових буряків, картоплі, хмелю та заснування у своїх маєтках власних підприємств для переробки продукції рослинництва, тваринництва, корисних копалин, деревини. На початку XX ст. значну частину продукції виробляли на ринок і селянські господарства.

Джерела та література

1. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 37. – Спр. 651. Отчеты начальников Киевской и Подольской губерний за 1860 г., 269 арк.
2. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 375. Отчеты начальников Киевской, Подольской и Волынской губерний за 1871 г., 212 арк.
3. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 542. – Спр. 18. Дело по представлению Киевского губернатора с копией всеподданейшего отчета за 1888 г., 58 арк.
4. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 643. – Спр. 1. Из бумаг, относящихся к разным предметам. Из отчета губернатора Волынской губернии за 1912 г., 460 арк.
5. ЦДІАУ у м. Києві. – КМФ 11. – Оп. 1. – Спр. 16. Отчет Киевского губернатора за 1861 г., 220 арк.
6. ЦДІАУ у м. Києві. – КМФ 11. – Оп. 1. – Спр. 12. Отчет Подольского губернатора за 1861 г., 211 арк.
7. ЦДІАУ у м. Києві. – КМФ 11. – Оп. 1. – Спр. 36. Отчет Волынского губернатора за 1861 г., 216 арк.
8. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 633. – Спр. 496. Дело о представлении Киевским губернатором обзора Киевской губернии за 1902 г., 58 арк.
9. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 43. – Спр. 141. С рапорта Киевскому, Подольскому и Волынскому генерал-губернатору чиновника особых поручений Министра Внутренних дел подполковника Богдановича, 190 арк.
10. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 73. Списки промышленных предприятий по губерниям Киевского фабричного округа за 1899 г., 1914–1916 гг., 423 арк.
11. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 830. – оп. 1. – Спр. 272. Сметы и счета “Акционерного общества производства машин в Праге” о поставке оборудования на заводы Терещенко, 1879–1881 гг., 43 арк.
12. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 830. – оп. 1. – Спр. 445. Сведения о прибыльности имений Терещенко за 1881/1890 гг., 42 арк.
13. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 830. – оп. 1. – Спр. 566. Письма ревизора Торуты за 1886-1889 гг. о ведении хозяйства в Червонском и Коровинецком имениях, 23 арк.
14. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 830. – оп. 1. – Спр. 1308. Счет прибыли и убытка главной конторы Терещенка за 1911 г., 32 арк.
15. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 830. – оп. 1. – Спр. 1419. О постройке в Червонской аэропланной мастерской аэропланов системы “Ф. Терещенко” для Главного управления Генерального штаба, 1913г., 18 арк.
16. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 830. – оп. 1. – Спр. 1432. Счета прибыли и убытка, затрат и выручек Червонского имения за 1913г., 19 арк.
17. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 692. – оп. 20. – Спр. 4. По участию округа в порайонных комитетах по регулированию массовых перевозок грузов по железным дорогам, 175 арк.
18. ЦДІАУ у м. Києві. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1565. Списки промышленных предприятий Подольской губернии состоянием на декабрь 1912 г, 198 арк.
19. ДАКО. – Ф. 804. – оп. 3. – Спр. 137. Сведения о крестьянских хозяйствах, 1902 г., 9 арк.
20. ДАКО. – Ф. 804. – оп. 1. – Спр. 2525. Статистические сведения о фабрично-заводской промышленности Киевской губернии, 1901 г., 43 арк.
21. ДАКО. – Ф. 1556. – оп. 1. – Спр. 40. Контракт о продаже Е. Балашевой (владелицей Марьинского завода) Александровскому Т-ву сахзаводов 600 тыс. пуд. сахара за 3 производства (1909/1910, 1910/1911, 1911/1912 гг.), 16 арк.
22. ДАКО. – Ф. 1556. – оп. 1. – Спр. 45. Копия договора об отдаче в аренду женой обер-егермейстера Императорского двора Е. Балашевой акционерному обществу Марьино-Городищенского рафинадного завода принадлежащего ей Марьинского свекло-сахарного завода сроком на 24 года, а также обязательства акционерного общества об уплате за купленное имущество, 1910 г., 26 арк.
23. ДАКО. – Ф. 1556. – оп. 1. – Спр. 47. Копии договора об отдаче в арендное содержание полковником Иващенко Е. Балашевой Буртянско-Вязовского имения в Черкасском уезде, состоящего из 6739 дес. со всеми постройками, угодьями, арендными и оброчными статьями на 14 лет., 8 арк.
24. ДАКО. – Ф. 1556. – оп. 1. – Спр. 165. Главная книга акционерного общества Марьино-Городищенского завода за 1912-1913 гг.
25. ДАКО. – Ф. 1674. – оп. 3. – Спр. 7. Отчет и баланс товарищества Корюковского сахарно-рафинадного завода за период 1911/1912 гг., 27 арк.
26. ДАКО. – Ф. 1674. – оп. 3. – Спр. 146. Отчет прибылей и убытков Корюковского сахзавода за период с 1 сентября 1911 г. по 1 сентября 1913 г., 32 арк.
27. ДАЖО. – Ф. 67. – оп. 1. – Спр. 310. Обзор Волынской губернии за 1886 г., 32 арк.
28. ДАЖО. – Ф. 67. – оп. 1. – Спр. 315. Обзор Волынской губернии за 1906 г., 51 арк.
29. ДАЖО. – Ф. 115. – оп. 1. – Спр. 2447. О выкупе земли крестьянами с. Марковец Заславского уезда у помещицы Овсяной 8 августа 1871 г., 14 января 1888 г., 14 арк.
30. ДАЖО. – Ф. 115. – оп. 1. – Спр. 5678. О выкупе земли крестьянами с. Давыдовки Овруцкого уезда у помещиков Выговских. 5 июня 1895 г., 13 февраля 1907 г., 11 арк.
31. ДАЖО. – Ф. 115. – оп. 1. – Спр. 5880. О выкупе жителями Кропивинского Майдана Новоград-Волынского уезда земли в имении гр. Потоцкого. 1896 г., 1908 г., 12 арк.
32. ДАЖО. – Ф. 226. – оп. 1. – Спр. 47. Об обследовании по уездам Волынской губернии крестьянских хозяйств устойчивого типа и о показательных хуторских хозяйствах, 1908-1909 гг., 782 арк.
33. ДАЖО. – Ф. 226. – оп. 1. – Спр. 127. О землеустройстве общества крестьян с. Иванкова Житомирского уезда, 1913г., 26 арк.
34. ДАЖО. – Ф. 183. – оп. 1. – Спр. 11. Доклады управы первому годичному собранию Волынского губернского комитета по делам сельского хозяйства., 1904г., 26 арк.
35. ДАЖО. – Ф. 183. – оп. 1. – Спр. 1046. Доклады Волынскому земскому собранию II-й очередной сессии по экономическому отделу 1913г., 31 арк.
36. ДАЖО. – Ф. 206. – оп. 1. – Спр. 12. Сведения о размерах помещичьего и крестьянского землевладения, о наличии торговых и промышленных предприятий по волостях Волынской губернии, 1913г., 67 арк.
37. ДАЖО. – Ф. 206. – оп. 1. – Спр. 39. Статистические сведения об урожае и обзор сельского хозяйства Волынской губернии за 1910-1915 гг., 49 арк.
38. ДАЖО. – Ф. 206. – оп. 1. – Спр. 75. Сведения о сахарных заводах Волынской губернии, о стоимости работ по обработке свеклы в 1913-1916 гг., 41 арк.
39. ДАЖО. – Ф. 352. – оп. 1. – Спр. 30. Сведения о состоянии сельского хозяйства на Волыни, 1912 г., 226 арк.

40. ДАВО. – Ф. 6. – оп. 1. – Спр. 12. Отчеты и балансы правления сахзавода "Корделивка" за 1908/1909 г., 232 арк.
41. ДАВО. – Ф. 6. – оп. 1. – Спр. 61. Контракты общества сахзавода "Корделивка" с крестьянами о продаже свеклы., 59 арк.
42. ДАХО. – Ф. 227. – оп. 1. – Спр. 6107. О винокуренном заводе М. Рашевской при с. Янковцах Летичевского уезда, 25.10.1902-3.02.1903., 2 арк.
43. ДАХО. – Ф. 227. – оп. 1. – Спр. 6111. О суконной фабрике И. Закаве в местечке Дунаевцах Ушицкого уезда, 13.05.1902-17.12.1902., 3 арк.
44. ДАХО. – Ф. 227. – оп. 1. – Спр. 6113. О известковом заводе Э. Гойлова в с. Федерине Балтского уезда, 11.05.1902-10.08.1902., 4 арк.
45. ДАХО. – Ф. 227. – оп. 1. – Спр. 6129-6140. По ходатайству о строительстве мельниц М. Крассовской в с. Крушковцах Ушицкого уезда; Г. Сломовского в с. Малой Мочурке Гайсинского уезда; В. Кулика при с. Великой Коснице Ямпольского уезда; А. Волжина в с. Балганах Ольгопольского уезда; В.Клопотовского при с. Каришовке Могилёвского уезда; Д. Шелюмовой в с. Жабокрич Ольгопольского уезда; О. Тартакской в местечке Тульчын Брацлавского уезда., 37 арк.

Romaniuk N. Yo. Archival sources regarding economic activity and rural enterprise in Kyiv, Podillya and Volyn provinces: 1861-1914

The author investigated fund documents of the Central State historical archive in Kyiv and State archives of Kyiv, Zhytomyr, Vinnytsya and Khmelnytskyi regions. The sources used enabled to distinguish the peculiarities of social and economic development of three Ukrainian provinces (Podillya, Kyiv, Volyn). This region differed from the provinces of Livoberezhzhya and the South of Ukraine not only in the history of its previous development but also in its geographic and climatic conditions, national and social population structure, level of economic development and political processes which took place on its territory. All these factors determined the peculiarities of agrarian relationships and political and legal regulation of economic activity. It was distinguished, that the leading role in production intensification and growth in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century in the provinces investigated played rural employers – landowners, merchants, prosperous peasants, whose number was constantly growing. Growing and processing of cereal crops, sugar beet, potatoes and hop were most appropriate and profitable.

Key words: Archival sources, agriculture, sugar, distilling, flour-grinding industries, rural entrepreneurship, Kiev, Podolsky, Volyn province.

Романюк Н. И. Архивные источники о хозяйственной деятельности и сельском предпринимательстве в Киевской, Подольской и Волынской губернии (1861-1914 гг.)

Автором исследованы документы фондов Центрального государственного исторического архива в г. Киеве и Государственных архивов Киевской, Житомирской, Винницкой и Хмельницкой областей. Использованные источники позволили выявить особенности социально-экономического развития трех украинских губерний (Подольской, Киевской, Волынской). Этот регион отличался от губерний Левобережья и Юга Украины, как историей своего предыдущего развития, так и географическими, климатическими условиями, национальным и социальным составом населения, уровнем экономического развития и политическими процессами, которые происходили на его территории. Все эти факторы обусловили особенности аграрных отношений и политико-правового регулирования экономической деятельности. Установлено, что в исследуемых губерниях ведущую роль в интенсификации и наращивании производства во второй половине XIX – начале XX вв. занимали сельские предприниматели – помещики, купцы, зажиточные крестьяне, численность которых росла. Наиболее целесообразным и выгодным было выращивание и переработка зерновых культур, сахарной свеклы, картофеля и хмеля.

Ключевые слова: архивные источники, сельское хозяйство, сахарная, винокуренная, мукомольная промышленность, сельское предпринимательство, Киевская, Подольская, Волынская губернии.